

Gönderim Tarihi: 12.02.2024

Kabul Tarihi: 04.04.2024

EBÛ BEKİR ES-SÛLÎ'NİN “EDEBU'L-KUTTÂB” ADLI ESERİNİN İÇERİK VE KONU ÖZELLİKLERİ

Content and Subject Features of Abû Bakr al-Şulî's “Edebu'l-Kuttâb”

Coşkun ZEKİ

Dr. Öğr. Üyesi. Kafkas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
coshgunzeki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4879-7875

Çalışmanın türü: Araştırma

Öz

Orta Çağ Arap filolojisi tarihinin Türk kökenli ünlü bir şahsiyeti vardır ki hem klasik kaynaklar, hem de modern çağ araştırmacıları onun ilmi çalışmalarına geniş yer vermişlerdir. Bu ilim adamı Türk Sûlî ailesinin Abbasiler zamanında yetişmiş büyük dilcisi ve edîbi Ebû Bekir es-Sûlî'dir. Birçok tarihçi ve edebiyatçı onun soyadını es-Sûlî olarak zikretmişlerdir. Tarih, şiir ve edebiyatın yanı sıra dinî ilimlerde de geniş bilgi sahibi olan Ebû Bekir es-Sûlî edebî konularda hocası İbnü'l-Mu'tez'den etkilenmiştir. Sûlî'nin öğrencileri arasında Ebu'l-Ferec el-İşfahânî, Dârekutnî, Râzî-billâh, Seyfûddeve el-Hamdânî, Hâlidîyyân, Bağdat kadısı Ömer b. Muhammed, Merzubânî ve Ebû Bekir b. Şâdân sayılabilir. Ebû Bekir es-Sûlî Abbâsî tarihi, Arap dili ve edebiyatı ve dinî ilimler konusunda çok sayıda eser kaleme almıştır. Özellikle çağının ünlü edebiyat tarihçisi gibi tanınan, divan düzenleme ve şiir eleştirisi alanında oldukça güçlü bir yeteneğe malik olan Sûlî'nin Arap Edebiyatı'nın gelişmesindeki katkıları dikkate şayandır. Çağdaşı olan şairlerin eserlerini toplayıp tertip etmesi ve günümüze intikaline vesile olması Arap dili ve edebiyatında ona büyük itibar kazandırmıştır. Eserleri Abbâsî tarihi ile devrin dil ve edebiyatı için önemli kaynaklardır. Genel olarak onun büyük dilci ve edebiyatçı olmasının yanı sıra şiir divanı da derleyen bir kişi olduğu, bunun neticesinde onlarca şairin divanını düzenlediği ve dolayısıyla Arap Edebiyatında birçok şiiri tarihin zor zamanlarında zayıf olup gitmekten koruduğu görülür. Büyük bir düşünür olan Sûlî, Arap filolojisi alanında birçok eserlerin müellifidir. Bu eserlerinden birisi, çalışmamızın da konusu olan ve kâtip zümresinin faydalanabileceği bir niteliğe hâz olan Edebu'l Kuttâb adlı eseridir. Eser, Sûlî'nin özellikle divandaki yazışmalar konusunda maharet ve bilgilerini göstermesi açısından mühimdir. Sûlî, bu eseri uzun zaman çalıştığı kâtiplik alanındaki tecrübesine dayanarak yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Filolojisi, Kâtip, Edebiyat, İnşa Sanatı, Ebû Bekir es-Sûlî, Edebu'l-Kuttâb.

Abstract

No doubt that, there was a famous Turkish origin figure in the history of medieval Arabic philology, whether it is classical sources or modern age researchers have given a wide coverage to his scholarly works. This scientist is Abu Bakr Suli, who was the great linguistic and literature of the Turkish Suli family, and was brought up during the Abbasid period. Many historians and writers have mentioned his surname as Suli. Abu Bakr es-Suli, who had extensive knowledge in history, poetry and in the literature as well as

religious sciences, was influenced by his teacher, Ibn al-Mu;tez's literary matters. Among the students of Suli are Ebul-Ferec el-Isfahani, Darekutmi, Razi-Billah, Seyfuddevle el-Hamdani, Khalidiyan, the Baghdad judge Omar b. Mohammed, Merzoubani and Abu Bakr bin Shadan. Abu Bakr es-Sûlî Abbasi wrote many scientific works on the history, on the Arabic language and literature, and religious sciences. The merits of Ebu Bekir, a well-known literary historian of his time and with very strong abilities in the field of sofa editing and poetic criticism, in the development of Arabic literature are remarkable. By collecting and systematizing the works of his contemporary poets and facilitating its transfer to the present day, he gained a great reputation in the field of Arabic language and literature. All his works are important sources for Abbasid history, language and literature of the period. In general, we see that in addition to being a great linguist and man of letters, he was also a person who compiles poetry divans, and as a result, he arranged the poets divan with them, thus protecting many poems in Arabic literature from being lost in difficult times of history. Abu Bakr Suli is also the author of many works and a great thinker in the field of Arabic philology. One of these works is Edeb;ul Kuttâb which has the feature of a book that the clerk group can easily benefit from this. It is an important work that shows Sûlî's skills and knowledge, especially about correspondence in the divan. Sûlî wrote this work based on his experience as a scribe, where he worked for a long time.

Keywords: Abu Bakr Suli, Arabic philology, Scribe, Writing Art, Literature, Edebu'l Kuttâb

1. GİRİŞ

İslâm medeniyetinin en parlak devri olan X. yüzyılda, İslâm ilim ve felsefesinde Türklerin yetiştirdiği ilim adamları büyük rol üstlenmiştir. Bu büyük zatlar içinde felsefe ve müzikte Fârâbi, ilahiyatta Ebû Mansur el-Mâturûdi, edebiyatta ise Sultekin oğlu Ebû Bekir Muhammed bin Yahya daha çok öne çıkmıştır. Milâdi 871 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen, hicri 335, miladi 947'de Basra'da vefat eden Ebû Bekir es-Sûlî, bazı kaynaklarda "Bağdadî" ismiyle tanınsa da, usta satranç oyuncusu olduğu için "Şatrançi" (es-Safedi 2000: 5 /125, İpek, 2014: 374) ve Türk Sul Tegin ailesine bağlılığı nedeniyle "es-Sûlî" nisbeleri ile de ünlüdür (Özaydın, 2009: 37/492). es-Sûlî nisbesi, kaynaklarda "Şatrançi" nisbesine nazaran daha sık geçmekte "Şatrançi" nisbesi ise karşımıza bazı kaynaklarda daha ağırlıklı olarak Amr b. Abdulaziz Ebû Hafs'ın lakabı olarak çıkmaktadır (el-Cevzi 1992: 10 / 183). Ancak Ebû Bekr es-Sûlî'nin satranç oynama becerisi darb-ı mesele dönüşmüş, biri güzel satranç oynadığı zaman:

هو يلعب مثل الصولي (O, sanki Sûlî gibi oynuyor.) denilmiştir (İbn Nedim, tarihsiz: 542). Bazı araştırmacılar, es-Sûlî'nin satrançla ilgili müstakil bir eser de kaleme aldığını yazmışlardır (Ahmed, 1984: 39).

Ünlü tarihçi İbn Nedim (öl.385/995) yazarın tam adını Muhammed b. Yahya b. Abbas es-Sûlî şeklinde vererek, onu devrin en güçlü kâtip ve âlimlerinden biri olarak kabul etmiş; Muktedir'in çocukları Râdi ve

Muktefi'nin eğitiminde rol üstendiğini, hicri 330 yıllarında yaşadığını, Basra şehrinde vefat ettiğini, birçok şairin şiirini ve özellikle Halife'nin çocuklarının şiirlerini bir divan altında topladığını yazmıştır (İbn Nedim 1997:184; İbn Sâi,2009:145) Ebû Bekir es-Sûlî yaşadığı çağın ünlü dilcileri Seâleb (öl.291/904), el-Müberred (öl.286/900) Ebu'l Abbas el-Kudaymi ve diğerlerinden dil ve edebiyata dair bilgiler almış; aynı zamanda dinî ilimlerin öğrenilmesinde de gayret sarf etmiştir. Ebu Bekir es-Sûlî güzel şiirler de kaleme almıştır ancak, onu edebiyat tarihinde meşhur eden yönü, eski şairlerin şiirlerini toplaması ve divan tertibindeki eşsiz yeteneğidir (Nicholson 1923: 297). Bu durum onun, edebiyatta, tarihte, özellikle halifeler tarihindeki engin bilgisinden kaynaklanmaktadır ki, kendisinden sonra birçok düşünür ve edebiyatçının yoluna adeta ışık tutmuştur. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (öl 356/967) ve Dârekutnî (öl.385/995) gibi edebiyatçılar ondan edebî ve tarihî rivayetlerde bulunmuşlar (İbn Saî, 2009: 145). "*Bağdat Tarihi*" adlı çok ciltli ünlü eserin yazarı Hatip el-Bağdâdî de (öl.463/1071) eserinde en az 23 yerde verdiği tarihî haberlerdeki rivayet zincirinde Ebû Bekir es-Sûlî'nin adını zikretmiştir (Bağdâdî 2002: 1/349). Tarihçi Cemalettin Ebu'l-Ferec el-Cevzi (öl.597/1201) ise kısaca "*el-Muntazam*" adlı eserinde 59 yerde bu büyük edip ve tarihçiye müracaat etmiştir (el-Cevzi, 1992: 7/299-342).

Ebû Bekir Sûlî'nin topladığı ve ortaya çıkardığı divanların bir kısmı günümüze kadar ulaşsa da bir kısmı maalesef elimizde mevcut değildir. Onun günümüze kadar ulaşan şiir mecmualarından Ebû Temmam (öl.231/846), el-Buhtûri (284/897), Ebû Nüvâs (öl 198/813), Abbas el-Ahnef (öl.192/808), İbnü'l -Mu'tez (öl.296/908), Müslüm b. el-Velid gibi büyük şairlerin divanları örnek verilebilir (Ahmed, 1984: 397). İbn Hallikân (öl.681/1282) Arap edebiyatında daha çok İbnü'r-Rûmi gibi tanınan Ebu'l-Hasan Ali b. Abbas bin Cureyc'in (öl.283/ 896) dağınık halde olan şiirlerini toplayarak onları alfabe sırasına göre düzenleyen kişinin yine Ebû Bekir es-Sûlî olduğunu vurgulamıştır. (İbn Hallikân, 1900: 3/358) Büyük edip, halife çocuklarının ve halife neslinden olan şairlerin şiirlerini de bir divan altında toplayarak bu alanda ilk adımı atmıştır. O, halife neslinden olan Ebû İshak İbrahim b. el-Mehdi, Ebû Eyyûb Süleyman b. el-Mansur, Ebû İsa b. er-Raşid, Abdullah b. el-Mu'tez, Abdullah b. Muhammed el-Emin, Ebû İsa Muhammed el-Mütevekkil gibi devlet adamı ve şairlerin şiirlerini bir divan altında toplamayı başarmıştır (Savran, 1981:135). Yazarın kaleme aldığı "*Halife Çocuklarının Şiirleri ve Onların Haberleri*" adlı eser, Arap Edebiyatının en güzel ve kıymetli edebiyat tarihi kaynakları arasındadır. Bu eserde Sûlî, onlarca devlet adamının ve onların çocuklarının şiirlerinden örnekler vermiş; edebiyat ve sanat zevklerinden bahsetmiştir. Ebu Bekir es-

Sûlî'nin bu eseri sayesinde, Uleyye bint el-Mehdî gibi önemli tarihî şahsiyetlerin şiirleri günümüze kadar ulaşabilmiştir (es-Sûlî, 1936: 3, Ayyıldız, 2023:115). Eserinin girişinde es-Sûlî şöyle yazmaktadır (es-Sûlî,1936: 3):

قد فرغنا من أشعار الخلفاء و أخبارهم. و هذه أشعار أولاد الخلفاء و أخبارهم ثم نتبعم بأشعار سائر بني العباس ثم نتبع ذلك بأشعار ولد أبي طالب ثم أشعار من بقي من بني هاشم ان شا الله.

“Halifelerin şiirlerini ve onların haberlerini toplayarak bitirdik. Bu eser Halife evlatlarının şiirlerinden ve haberlerinden bahseder. Daha sonra Allah'ın izniyle onları Benî Abbas, Ebû Talib ve diğer Benî Hâşim evlatlarının şiirleri ile devam ettireceğiz”

Ebu Bekir es-Sûlî sadece bu şiirleri ve divanları toplamakla kalmamış; edebî eleştiri alanında da kalem oynatmıştır. O, büyük şair Ebu Temmâm'ın divanına şerh de yazmış ve onun bu şerhi öğrencisi el-Merzubânî'nin (öl.384/994) *“el-Muvaşşah”* adlı eserine büyük bir kaynak teşkil etmiştir. Araştırmacılara göre Arap edebiyatında Ebû Temmâm'ın şiirlerini ilk defa bir divan altında toplayan ve onun hayatına yönelik müstakil bir kitap hazırlayan kişinin Ebû Bekir es-Sûlî olması bir gerçektir (Mahmudov, 2001:196). Yâkut el-Hamevî de (öl.626/1229) Ebû Temmâm'ın şiirlerini iki ciltte toplayan ve alfabetik olarak düzenleyen kişinin Ebû Bekir es-Sûlî olduğunu zikretmektedir (el-Hamevî 1993: 6/2798). Ebu Bekir es-Sûlî şiir üzerinde söz sahibi olmak isteyen bazı kendini beğenen edipleri eleştirmiş ve bunu *“Ahbâru Ebu Temmâm (Ebu Temmam'ın haberleri)”* adlı eserinin giriş kısmında açıkça ifade etmiştir:

“Bir beyit meydana getiremeyen, güzel bir yazı yazamayan ve şairlerin on binlerce söylediği mısralardan onunu bile ezberleyemeyen bir kişi nasıl olur da şiir tahlili ve eleştirisinde söz söylemeye cesaret eder?” (es-Sûlî,1937:10).

Ebu Bekir es-Sûlî, Arap edebiyatının iki büyük şairi Ebu Temmâm Habib b. Evs et-Tâi ve Velid b. Ubeyd b. Yahya et-Tâi el-Buhtûri'yi karşılaştırmış, onların şiirlerini incelemek gücünü kendinde bulmuş ve sonuçta Buhtûri'nin Ebû Temmam'ı izlediği ve ondan yararlandığı fikrini ileri sürmüştür. O, Ebû Temmam hakkında şöyle demiştir:

“Kim Ebû Temmâm'ın şiirlerini derinden öğrenirse, ondan sonra gelen her bir şairin ona sığındığını görür. Beşşar b. Burd'dan sonra gelen her şairin Beşşar'a sığındığı gibi.” (Savran, 1981: 203).

Kaynaklardan aldığımız bilgilere göre es-Sûlî, Temmâm'ı hem yaşadığı çağda hem de sonraki asırlarda bazen ifrata varacak şekilde tüm selef ve haleflerinden üstün tutmuştur (Mahmudov, 2001:196). Ebû Bekir es-

Sûlî, mezkûr eseri yazarak şairle ilgili birçok edebi tartışmayı sona erdirmek istemiştir. Ancak Mahmudov'a göre gerek Ebû Bekir es-Sûlî gerek Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebu Temmâm hakkında olan düşüncelerinde objektif olamamışlardır (Mahmudov, 2001: 196). Ebû Bekir es-Sûlî kendi yakın akrabası İbrahim b. Abbas es-Sûlî'nin ve Mûdar kabilesi şairlerinin şiirlerini de yok olmaktan kurtarmış; onları sistemleştirmiş ve günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Safedi,2000: 5/125). İbn Hallikan devrinin büyük edip, şair ve kâtiplerinden olan İbrahim es-Sûlî'yi onun babasının amcası olarak takdim etmektedir (İbn Hallikân, 1900: 1/45). İbrahim es-Sûlî'den bahsederken Sûl adının Cürcan bölgesinden kaynaklandığını; Cürcan'ın ilk önce "Cul" daha sonra ise "Sûl" şekline dönüşebileceği ihtimalinin bulunduğunu ve edibin Türk soylu bir kalem sahibi olduğunu vurgulamıştır (İbn Hallikân 1900: 1/45). Bu Türk Sûl ailesinin birçok ferdi, özellikle de Ebû Bekir es-Sûlî bir edip ve yazar olarak birçok üstün meziyetleri kendisinde toplamıştı. Bir zamanlar Abdülhamid b. Yahya el-Kâtip (öl.132/750) yazarlara hitaben yazmış olduğu risalesinde şöyle demiştir:

"Yazarlar topluluğu! Edebiyatın sınıflarında birbirinizle yarışacaksınız; din mevzusunda fakih kimseler haline geleceksiniz. Allah'ın kitabını öğrenmeye başlayın, sonrasında farzları daha sonra ise Arapçayı pekiştirin. Zira Arapça sizin kültürünüzün dilidir. Bundan sonra yazınızı güzelleştirin. Çünkü hüsn-ü hat sizin yazınızın süsüdür. Şiirlere bakın ve o şiirlerde geçen garip kelimeleri ve onların manalarını öğrenin. Ayrıca Arap ve Acem eyyamını, sözlerini ve seyrini bilin. Çünkü bu sizin niyetinizi gerçekleştirmeniz için ortada olan çok gerekli ve apaçık bir şeydir" (Çınar, 2017: 31).

Kendisinden önce yaşamış Abdülhamid el-Kâtip'in tüm yazarlara olan bu tavsiyesini es-Sûlî'nin hayat ve ilmi faaliyetinde de net bir şekilde görmemiz mümkündür.

Ebû Bekir es-Sûlî'nin dinî ilimler alanında da eserleri mevcuttur. Malesef onların yalnızca adları bize ulaşmıştır. Onun "*Kitâbu's-Şâmil fi İlmi-l-Kur'an (Kuran ilmi hakkında kapsamlı kitap)*" "*Kitabu'l-İbâdet (İbadet)*" "*Kitâbu Ramazan (Ramazan)*" "*Kitâbu's-suâl ve'l-cevap Ramazan (Ramazana dair sual ve cevap)*" adlı eserlerinin ilim camiasında ve kaynaklarda sadece adları kayıtlıdır (Ahmed, 1984: 392; İbn Sâi, 2009: 145). Araştırma esnasında Ebû Bekir es-Sûlî'nin "*Ebû Bekir es-Sûlî'nin Hadis Cüzü*" adlı bir eserine de rastladık. Hadis cüzleri, Hadis edebiyatının bir alt türüdür (Kartal, 2021: 252). Şamile Kütüphanesinde on yedi sayfadan ibaret olarak yer alan bu risalede es-Sûlî Hz. Peygamber'in (sav) bir sıra

hadislerine ve o hadislerin rivayet zincirlerine yer vermiştir (es-Sûlî: 2002, 1/17). Edebiyat tarihçisi es-Sûlî'nin Arap filolojisi alanında kaleme aldığı "*Edebu'l-Kuttâb (Kâtiplerin edebi)*" adlı eseri ise yazı sanatının inceliklerinden bahseden ve kâtip zümresinin rahatlıkla kullanabileceği bir başucu kitabı özelliğini taşımakta ve klasik dönemde kâtiplik ve inşa sanatı üzerine telif edilen eserler içinde önemli bir yer tutmaktadır.

2. KÂTIPLİK VE İNŞÂ SANATI ÜZERİNE YAZILAN ESERLER

Arap Edebiyatı'nda yazı sanatı (inşâ) ve kâtiplik mesleği üzerine telif edilen eserler önemli bir yere sahiptir. Bu tür eserler İslam devletlerinin bürokratik bir yapı kazanması ile birlikte görülmeye başlanan ve muhtelif devletlerde değişik isimler verilen divan kâtipliği makamının yürütülmesinde duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıktığı için bu konuda yazılan eserlerde sadece kâtiplik, yazı sanatı gibi konular değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısı içinde bulunan makamlar ve o makamlar arası hitap şekilleri bilgilerine de yer verilmiştir (Demirayak, 2016: 65). Bu yönü ile söz konusu kaynaklar yalnızca yazı sanatı değil, diğer zengin dil, edebiyat, tarih, kültür, devlet ve siyaset konularını da ihtiva eden kapsamlı ansiklopedilere benzemektedir. Arap Edebiyatı'nda bir tür olarak inşâ ile alakalı telif edilen eserler ya divan kâtipleri için resmi ve özel yazışmalarda örnek alınmak için derlenmiş yazı ve mektuplardan oluşan mecmualar şeklinde (Demirayak, 2016: 65) ya da kâtiplerin uymaları gereken kuralları (edebu'l-kâtip) içeren mecmualar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yazılan eserler arasında Ebû İshak es-Sâbi'nin (öl.384/994) "*Münşeât*" ve "*Resâil*"; Ebû Bekir Cemaleddin el-Harizmi'nin (öl.383/993.) "*Resâilu'l-Harezmi*"; Abdulhamid el-Kâtib'in (öl.132/750) "*Risale ile'l-Kuttâb*"; İbn Kuteybe'nin (öl.276/889) "*Edebu'l-Kâtib*"; Ebû Musa el-Bağdâdi'nin (öl.256//869) "*Kitabu'l-Kuttâb*"; Kudâme b. Cafer'in (öl.337/948) "*el-Harac ve Sınâatu'l-Kitâbe*"; İbnu'l-Mudebbir'in (öl.279/893) "*er-Risaletu'l-Azra*"sı; el-Kalkaşendi'nin (öl.821/1418) "*Subhu'l-Aşa fi Sinâati'l-İnşâ*"sı; Mer'i b. Yusuf'un (öl.1034/1624) "*Bedî'ul-İnşâ*"sı örnek verilebilir (Demirayak, 2016: 65-73). İlave olarak Lisânuddîn el-Hatip (öl.777/1375), İbnu's-Sayrafi (öl.542/1147) Ali b. el-Hasan el-Askâlani (öl.597/1200) gibi edipler de bu alanda kalem oynatan yazarlar arasındadırlar. Bu eserler içerisinde İbn Kuteybe'nin "*Edebu'l-Kâtib*" isimli eseri sadece kâtiplik ve yazı sanatı değil, birçok edebiyat ve dil konularını ihtiva eden zengin bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Bu eser Abbasi halifelerinden Halife Mütevekkil'in Türk soylu veziri Ubeydullah b. Hâkan'a ithaf edilmiş ve ona takdim edilmiştir (Tüccar, 1994: 10/410). Yazar kâtiplerin doğru yazması ve

güzel konuşmasına katkıda bulunmak için eserinde “*Takvimu'l-Yed*” ve “*Takvimu'l-Lisân*” isimli ayrıca bölümler tahsis etmiştir (İbn Kuteybe, tarihsiz: 213,307). Bu esere birçok şerhler de yazılmıştır ki, bunların içerisinde Ebû Mansur b. Cuveligi’ni (öl.540/1144) ve İbn Seyyid el-Batlûsî’nin (öl. 521/ 1127) şerhleri dikkat çekicidir. Bu alanda kaleme alınan diğer bir kıymetli eser ise Kudâme b. Cafer’in (öl.337/948) “*el-Harac ve Sinâatu'l- Kitabe*” adlı eseridir. Kudâme’nin bu ünlü eserinin sekiz bölümden oluştuğu düşünülür. Maalesef ilk dört bölüm değil, son dört bölüm günümüze ulaşmıştır. Bölümleri “menzil” olarak adlandıran yazar genel olarak eserinde çeşitli devlet divanlarından, dil ve belağat meselelerinden, siyaset ve ahlak ilminden, kâtiplerin uyması gereken kurallardan ve inşâ sanatından bahsetmiştir. Ahmet b. Ali b. Ahmet el-Fazârî el-Kalkaşendî’nin (öl.821/1418) “*Subhu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşâ*” isimli eseri bu alanda bize ulaşan en büyük hacimli eserdir. Eser 15 ciltten teşekkül etmiştir. Sonuncu cildi fihrist olan kaynak yaklaşık 7000 sayfadan oluşmaktadır. Bu dev kaynakta yazar bölümleri “makale” olarak adlandırmış ve bu makalelerde yazı ve inşâ divanının tarihinden, kâtiplerin özelliklerinden, coğrafya, tarih, siyaset, lakap ve künyelere, hükümdarların mektuplarına, yazışmalarına, İslam’ın meydana gelmesi ile gelişen yazı malzemeleri, posta kurumları, kütüphaneler, çeşitli devlet kurumları ve onların vazifeleri gibi hemen hemen her mevzuya değinmiştir. Burada inşâ sanatı ile ilgili son dönemlerde kaleme alınmış başka iki eser daha vardır. Bunlardan biri Ahmet b. İbrahim b. Mustafa b. Haşimî’nin (öl.1363/1943) “*Cevâhiru'l- Edeb fi Edebiyat ve İnşâ’i Luğati'l-Arab*” eseri, diğeri ise Tunuslu âlim Muhammed Tâhir b. Âşur’un (öl.1284/1868) “*Usûlu'l -İnşâ vel-Hitabe*” adlı eseridir. İki ciltten oluşan “*Cevâhiru'l-Edeb*” inşâ ilminin esasları başta olmak üzere, diğer önemli filoloji meselelerini ihtiva eder. Hâşimî, bu eserinde birçok ünlü dilci ve edibin hayat ve ilmî faaliyetlerine de değinmiştir. Ansiklopedik tarzda kaleme alınan bu eserde kelam, fıkıh, hadis, mezhepler tarihi gibi dini ilimlere ve büyük din âlimlerine tahsis edilmiş bir bölüme de rastlamamız mümkündür. Eserinin girişinde inşâ sanatının gayesinin öğrencinin kendi muradını yazılı veya sözlü şekilde en kısa ve uygun yolla anlatabilme olduğunu söyleyen (İbn Aşur, h. 1433: 47) İbn Âşur ise kitabını iki ana kısma ayırmış; ilk kısımda inşâ tarihi, faydası, üslup ve çeşitleri, yazı melekesi, söz ve mana vahdeti üzerinde durmuş; ikinci bölümde ise hitabet konularını işlemiştir. İster klasik dönem yazılmış isterse de son çağlarda bu alanda yazılmış eserler olsun, Arap Edebiyatı Tarihi’nin en güzel sayfalarından birini teşkil etmektedir. Özellikle İslam medeniyetinin gelişme asırları olan IX-X. asırlar arasında kaleme alınmış birçok nadide eser vardır. Edebiyat tarihine baktığımızda hiç şüphesiz ki, bu alanda kalem oynatmış en

büyük âlim ve ediplerden birisi de Türk soylu Ebu Bekir es-Sûlî'dir. Onun "Edebu'l-Kuttâb" adlı eseri bu alanda kaleme alınmış en değerli eserler arasındadır.

3. EBÛ BEKR ES-SÛLÎ'NİN "EDEBU'L-KUTTÂB" ADLI ESERİ ÜZERİNE

Devrin büyük edibi Ebû Bekir es-Sûlî'nin "Edebu'l-Kuttâb" adlı eseri de bu kategoriden olan eserler arasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Eserin gözden geçirilip şerh edilerek basılmasında Iraklı âlim ve araştırmacılar Muhammed Behcet el-Eseri'nin ve Seyyid Mahmut Şükri el-Âlusi'nin hizmetleri zikredilmelidir.

Ebû Bekir es-Sûlî'nin bu eserinde kâtiplerin ve kalem sahiplerinin bilmesi gerekli olan bir dizi önemli hususlar kısa ve açık bir üslupla okura sunulmuştur. Burada doğal olarak es-Sûlî, uzun zaman çalıştığı kâtiplik makamında kazandığı engin tecrübeden yararlanmıştı. Eserini üç kısma ayıran es-Sûlî kitabına "Yazının fazileti" adlı bir bölümle başlamış ve hemen girişte Kur'ân-ı Kerim'in "Alâk" suresinin ilk beş ayetini vermiştir (es-Sûlî, h. 1341: 21). Ebû Bekir es-Sûlî bu bölüme şu şekilde başlamaktadır:

"Yüce Allah kutsal kitabından ilk olarak şu ayetleri indirdi:

اقرأ باسم ربك الذي خلق / خلق الإنسان من علق / اقرأ و ربك الأكرم / الذي علم بالقلم / علم الإنسان ما لم يعلم

"Yaratan Rabbinin adı ile oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir." Kitaptan ilk indirilmiş şu ayetlerde Yüce Allah insanoğlunun yaratılışına dikkat çekmiş; daha sonra kendisinin sonsuz kerem, lütuf ve merhamet sahibi olduğunu vurgulamış; daha sonra ise kalemin ve yazının faziletine temas etmiştir."

Yazar burada "kalemle öğretti" ayetini açıklarken kalemle yazmayı ve kitabeti öğrettiğini, kalemsiz insan bilgisinin nakıs kalacağını ve Allah kitabının kudreti ile insanın dinî ve dünyevî birçok konulardan haberdar olacağını vurgulamıştır (es-Sûlî, h.1341: s 22). Daha sonra Sûlî, aynı bölüme yine Kur'ân-ı Kerim'in "Kalem" suresinin ilk ayetleri ile devam etmiştir:

"Nun. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına yemin olsun ki, sen Rabbinin lütfu sayesinde asla deli değilsin."

Edip bu ayetleri açıklarken Yüce Allah'ın kalemi bu ayetlerde bir daha yücelttiğini, kalemin, mürekkebin, onunla yazılanların ve yazı vasıtalarının kutsal ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir (es-Sûlî, h.1341:22). Ebû Bekir es-Sûlî "Yazının fazileti" bölümünde "Abese"

suresinde geçen: بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ “Yüce makamlara kaldırılmış tertemiz sayfalarda seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde” ayeti (Kuran 80/15;16) üzerinde durarak şöyle demektedir:

“Burada سفرة kelimesi ile kastedilen kâtiplerdir. Bu kelimenin tekili سافر kelimesidir. Kâfir kelimesinin çoğulu nasıl ki, كفره (kefere) şeklinde geliyor, sâfir kelimesinin de çoğulu سفرة (sefera) şeklindedir.”

Ebu Bekir es-Sûlî bu görüşünde kelimenin altında yatan anlamın kutsal metinleri yazan kâtipler olduğunu savunmaktadır (es-Sûlî, h.1341:24). Eski metinlerde kitap kelimesi daha çok yazılı şey, mektup anlamında kullanılıyor, bugün kullandığımız “kitap” anlamını Klasik Arapça’da daha çok سفر (sifrun) kelimesi taşıyordu. Bu kelimenin anlamı ile ilgili bazı müfessirler: “Yüce Allahtan Hz. Peygamber’e vahiy getiren melekler, kulların amellerin yazan melekler, kitapları okuyanlar, Kur’ânı yazan sahâbiler” gibi farklı yorumlarda bulunmuşlardır (eş-Şevkânî, h. 1414: 5/464). es-Sûlî “Yazının fazileti” bölümünü Hz. Peygamber’e isnat edilmiş iki hadis-i şerif ve bir Arap şairinden yazının fazileti ve öneminden söz açan mısralarla bitirmiştir. Allah Resulü’ne (sav) nisbet edilmiş hadisler şu şekildedir:

“Kureyş Allah’ın halkıdır. Ve onlar soylu yazarlardır” Kur’ân-ı Kerim’de يعلمهم الكتاب والحكمة “Onlara yazını ve hikmeti öğretecek” (Kuran 2/129) ayeti tefsir olunurken Ka’b el-Ehbar’dan rivayet edilmiş diğer bir hadis ise yine Kureyş’in yazı sanatında olan yeteneğinden söz etmiştir (es-Sûlî, h. 1341: 28): “Biz Kureyşi yazıda sanki yeryüzünün tuzu olan kâtipler gibi gördük.” Bu fikirden çıkan netice şu ki, yemekte tuz ne kadar önemli ise Kureyş’in yazı sanatındaki rolü bir o kadar önemlidir. Adeta onlarsız yazı sanatının hiçbir tadı tuzu yoktur.

“Yazının fazileti” bölümüne Ebu Bekir es-Sûlî yazının önemini anlatan aşağıdaki mısralarla (es- Sûlî, h.1341: 28) son vermiştir:

ان الكتابة رأس كل صناعة

و بها تتم جوامع الأعمال

“Her bir işin başı şüphesiz ki, yazıdır,
Tüm işler onunla kemâle erer.”

Ebû Bekir es-Sûlî “Yazının fazileti” kısmından hemen sonra “Arapça ilk yazan kişi hakkında ne diyorlar?” adlı küçük bir başlık açmış ve burada üç sayfa içinde çeşitli ravilerden gelen fikir ve görüşleri derlemiştir.

Ka’b el-Ehbâr’dan rivayet olduğu üzere İbrânî, Süryani ve diğer

dillerde ilk defa yazı yazan kişi Âdem (a.s) olmuştur. O, ölümünden üç yüz yıl önce bu dillerde çamur üzerinde yazılar yazmış; onları pişirmiştir. Hz. Nûh (a.s) zamanında Yüce Allah arzı, suların esaretine verdiği bu yazılar korunmuştu. Bunların içinde Arapça'yı Yüce Allah, İsmâil'e (a.s) has kıldı ve o, Arapça'yı öğrendi (es-Sûlî, h.1341: 28). İbn Abbas'tan rivayet olduğu üzere ise ilk defa Arapça yazı yazan kişi Hz. İsmâil (a.s) olmuştur (es-Sûlî, h.1341: 28).

Abdullah b. Amr b. As ve Urve b. Zübeyr'den gelen rivayet ise şu şekildedir:

“Arap yazısını ilk defa ortaya koyan çok eski bir kavim olmuştur. Adnan oğlu kabilesine misâfir olan bu kavmin ileri gelenleri أبجد Ebcad, هوز Havvaz, حطي Hutti, سغص Sefas, كلمن Kelemen ve قرشت Kırşet adlı kişiler idi. Onlar kendi adları üzerine Arap harflerini ve yazısını inşa ettiler. Bu zaman kendi adlarında olmayan ظ غ ض ث خ ذ harflerini de eklemişler. Rivayet edilmiştir ki, onlar Medyen hükümdarları idi. Başkanları Kelemen olan bu insanlar Zille günü "يوم الظلة" Şüayb kavmi ile beraber helak olmuşlardır” (es-Sûlî, h.1341: s.29).

Bugün de Arap alfabesini teşkil eden 28 harf eski çağlarda sayılara işaret etmek için kullanılırdı. Sayıları bildiren bu harfler günümüzde kabul edilen alfabe sırası ile değil, eski zamanlarda kabul olunmuş alfabe sırası ile kullanılmaktadır ki, bunlara “Abced harfleri” denilir. Örnek olarak 1 – أ 2 – ب 3 – ج 4 – د harfleri ile gösteriliyordu (Memmedov, 2014: 74). Anlaşılmaktadır ki, Arap dünyasında “Ebcad hesabı” diye isimlendirilen bu sistem Sûlî'nin de eserinde yer verdiği bu rivayette adı geçen kişilerden birisi olan Ebcad'ın adını taşımaktadır. Ebû Bekir es-Sûlî, eserinde Arap yazısı ile ilgili yine bir başka rivayete atıfta bulunmuştur: *“İbn Cadeden rivayet olduğu üzere Arapça ilk defa yazı yazan kişiler Meramir b. Merre ve Eslem b. Derre adlı iki şahıstır. Enbar ehlinden olan bu kişiler bir araya gelerek Arap yazısını sistemleştirmeye çalıştılar. Muhacirlerden Arap yazısını kimden öğrendiniz diye sorulduğu zaman şöyle cevap vermişler: “Yazıyı Hire halkından öğrendik.” Hire halkına aynı soru sorulduğu zaman ise: “Biz Enbar ehlinden öğrendik.” cevabını vermişler ki, bu cevap da Enbar ehlinden olan bu iki şahsın Arap yazısını ilk defa yazan kişiler olma ihtimalini kuvvetli kılmaktadır” (es-Sûlî, h.1341:30).* Bu bölümü Sûlî yine sonunda Hz. İsmâil'e (a.s) bağlayarak bitirmektedir:

“Hüseyn b. Mirsed'in Muhammed b. Sellam'dan onun Yunus'tan onun ise İbn Amr'dan aktardığına göre Arapların hepsi İsmâil'in (a.s) evlatlarıdır. Fasih Arapça ilk defa konuşan kişi de odur. Fasih dediğimiz zaman Kur'an'ın indirildiği Arapça, Himyer ve Cürhum kabilelerinin Arapçası

dikkate alınmalıdır ki, bundan başkası sahih ve fasih değildir (es-Sûlî, h.1341: 31)."

"*Bismillahi'r Rahmâni'r-Rahîm*" ifadesinin aslı ve yazım tarihi" adlı bölümde ise büyük edip Sûlî, çok ilginç bilgiler aktarmaktadır. Yazar diyor ki, bir gün Ebû Halife b. Habbab el-Cumahi'den bu ifadenin yazım tarihi ile ilgili sordum. O da bazı ravilerden aldığı bilgilere dayanarak Kureyş kabilesinin cahiliye denilen çağda sadece " باسمك اللهم " (Senin adınla Allah'ım) şeklinde yazdıklarını, hatta Allah Resulü'nün de ilk önce bu şekilde kullandığını söyledi. Sonra "Hûd" suresinden وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبُهَا وَمُرْسِلُهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ "Nûh, "Haydi gemiye binin! Yüzerken de, dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki, Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir, dedi (Kur'ân 11/41)." ayeti indirildikten sonra Hz. Peygamber (sav) yazılarının başında بِسْمِ اللَّهِ "Allah'ın adıyla" ifadesinin yazılmasını emretti. Daha sonra "İsrâ" suresinden قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "De ki: İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur (Kur'ân 17/11)." ayeti indikten sonra bu ifade "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" şeklini aldı. Sonunda "Neml" suresinde إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Mektup Süleyman'dandır, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır (Kur'ân27/30)" ayeti geldi. Bundan sonra bu ifade بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" şeklinde kıyâmet gününe kadar "Tövbe" suresi hariç Kuran surelerinin başında bulundu (es-Sûlî, h.1341: 32). Sûlî daha sonra bu kutsal ifadenin şerhinde çok güzel makamlara dokunmuştur. Bu kelamın önünde قُلْ يَا مُحَمَّدُ / اقْرَأْ يَا مُحَمَّدُ "Ey Muhammed, söyle! Ey Muhammed, oku!" ifadelerinin hazf edildiğini, kelime başından düştüğünü söylüyor. Burada emir fiilin düşmesi muhatabın verilmiş mananın emir şekilli olmasını bilmesine mâni değildir. Bismillâhirrahmânirrahîm ifadesinde yer alan ب harfi-cer'i yine önde bir fiilin düşmesine, hazfına işaret etmektedir ki, bu fiil أَبْدَأُ (başlıyorum) fiilidir. Aslında bu ifade أَبْدَأُ بِسْمِ اللَّهِ وَأَقْرَأُ "Allah'ın adı ile başlıyorum, Allah'ın adı ile okuyorum" dur. Çünkü melek Cibril vahyi getirdiği zaman "Ey Muhammed, oku!" diyordu. O da: "Ne okuyayım?" dediği zaman اقْرَأْ بِسْمِ اللَّهِ "Allah'ın adıyla oku!" diyordu (es-Sûlî, h.1341:32). Allah ism-i şerifinden sonra Rahmân ve Rahîm sıfatlarının açıklamasına geçen Sûlî özellikle Rahmân sıfatının sadece Allah'a ait edilebileceğinin altını çizmektedir: "Çünkü Rahîm insana da ait olabilir, ancak mübalağa formunda gelen Rahmân sıfatı ise bir deryadır, beşer bu sıfatın altında yatan anlam yükünü kaldıramaz. Hatta Allah'tan başka hiç kimse bu vasıfla nitelendirilemez, insan bu adla adlandırılmaz" diyor Sûlî (es-Sûlî, h.1341: 33).

Birçok dilci ve kıraat üstadı “bismillah” ifadesinde ¹ (elif) harfinin hazf edilmesini uygun görmüşlerse de س harfinin kelimedenden düşürülmesini hiç uygun görmemişlerdir. Bunu genel anlamın bozulmaması ile açıklamışlardır. Ancak bu ifadeden “sin” harfini düşürmek manayı bozar; yanlış anlaşılmalara sebebiyet verir. Bununla ilgili eserde yer alan bir rivayet şu şekildedir:

“Bir gün Amr b. As’ın kâtibi Râşit Halifelerden Hz. Ömer’e bir mektup yazmış ve başta بِسْمِ اللّٰهِ (bismillah) ifadesini س “sin” harfini hazf ederek بِمِ اللّٰهِ (bimallah) şeklinde yazmıştır ki, bu şekilde bu ifadenin anlamı artık Allah’ın adıyla değil, “Allah nedir veya niçindir?” gibi garip bir anlam vermektedir. Hz. Ömer bu mektubu yazanın cezalandırılmasını emretmiş; sebep nedir diye soranlara ise: “Sebep sin harfidir” cevabını vermiştir ki, bu ifade sonra bir atasözüne dönüşmüştür (es-Sûlî, h.1341:35).”

Ebû Bekir es-Sûlî “bismillah” (Allah’ın adıyla) ifadesinden sonra Arap-İslâm edebiyatında geniş çapta yayılmış diğer bir ünlü ifade olan أما بعد “emmâ bad” ifadesini açıklamış ve bu ifadenin kaynağı ile ilgili görüşlere yer vermiştir. Ziyad b. Halil ve İbrahim b. Munzir adlı ravilerin de yer aldığı rivayet zincirine dayandırarak bu ifadenin ilk defa Kab b. Lu’i adlı bir Arap tarafından kullanıldığını söylemiştir (es-Sûlî, h.1341: 36). Daha sonra diğer bir görüşe göre ise bu ifadenin Davut peygamber tarafından kullanıldığını yazmış ve bunu Kur’ân’ın “Sad” suresinde yer alan فصل الخطاب ibaresi ile açıklamıştır (Kur’ân 38/20).

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخَطَابِ

“Onun hükümdarlığını güçlendirmiş; kendisine hikmet (peygamberlik) ve anlaşmazlıkları halletme yeteneği vermiştik”

Bu ayette Dâvûd’a (a.s) verilen “hikmet” ifadesi ile peygamberliğin, “Zebûr” un, hukuk bilgisinin veya gerçeğe uygun olan her türlü sözün kastedildiği belirtilir. Burada “anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği” diye çevirdiğimiz “fasle’l-hitâb” deyimini, sözün belâgatlı ve fesâhatli olması, konuyu uzatmadan kısa ve öz açıklama anlamını içermektedir. Ünlü tefsirci Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtûbi meşhur tefsirinde “fasle’l-hitâb” deyimini açıklarken bu ifadeyi hak ve batılı birbirinden ayıran söz ve az kelamla çok derin manayı ifade eden bir icaz anlamında şerh etmiş ve Mûsa el-Eşari’ye dayanarak أما بعد ifadesini ilk defa Allah’ın peygamberlerinden olan Hz. Davud’un kullandığını savunmuştur (el-Kurtûbi, 1964: 15/164). Bu ifade bir nevi hikmeti söylemek, hakkı batıldan ayırmak niteliğinde sohbete giriş niteliğinde kullanılır. Edip birçok râvi ve tefsircinin görüşünü özetleyerek bu konuyu şu şekilde devam ettirmiştir:

“Davuda (a.s) verilmiş faslul-hitâb أما بعد (emmâ bad) ifadesidir. “Fasl’ul-hitâb” kelimesinin anlamı ise Allaha şükür, hamdü-sena, dualar ettikten, büyüklere salât ve selam gönderdikten sonra yeni sohbe geçiş sırasında iki sohbeti birbirinden ayırmak, sohbeti iki kısma bölmek demektir. أما بعد ifadesi bu iki kısmı birbirlerinden ayıran sınırı belirler”.

Burada Sultekin oğlu Ebû Bekir Hz. Peygamber’in (sav) Benû-Esed kabilesine yazdığı bir mektubu kitabında örnek olarak (Sûlî, h.1341: 38) göstermiştir:

بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد رسول الله إلى بني أسد. سلام عليكم، فإني أحمد الله إليكم الذي لا إله إلا هو. أما بعد فلا تقربن مياه طي ولا أرضهم فإنه لا يحل لكم

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Allah’ın elçisi Muhammed’den Benî Esed kabilesine. Allah’ın selamı üzerinize olsun. Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’a hamdolsun. Ve sonra (demek isterim ki) Tay kabilesinin topraklarına ve sularına asla yaklaşmayınız. O sizlere helal değildir.”

Mektupta da görüldüğü üzere أما بعد (daha sonrasına gelince) ifadesinin buradaki fonksiyonu mesajın birinci kısmını ikinci kısmından ayırmak ve esas söylenmek istenen fikre bir giriş yapmaktır.

Kitabın ilk bölümünün son kısmını hat sanatına, onunla ilgili büyük ilim, edebiyat, sanat ve devlet adamlarının görüşlerine, hattın güzel ve çirkin oluşuna ve bununla ilgili kendi görüşlerine ayırmıştır. Bu bölüme Abbasiler’in ünlü vezirlerinden olan Yahya b. Halit el-Bermeki’nin şu sözleri (es-Sûlî, h.1341:41) ile başlamıştır:

قال يحيى بن خالد البرمكي: " الخط صورة روحها البيان، ويدها السرعة وقدمها التسوية ، وجوارحها معرفة الفصول.

“Yahya b. Halit el-Bermekî şöyle dedi:

Hat bir sûrettir. Bu sûretin ruhu beyandır. Onun eli hız, ayağı beraberlik, diğer uzuvları ise ayrıntıları bilmektir.”

Daha sonra Sûlî, fikrini kuvvetlendirmek için eserinin aynı sayfasında Ebu Dulef’ten bu hikmeti veriyor:

وقال أبو دلف: " القلم صانع الكلام، مفرغ ما يجمعه العلم"

“Ebû Dulef diyor: Kalem kelamın kuyumcusudur. İlmin topladığı şeylere bir kalıptır.”

Daha sonra Ebû Bekir es-Sûlî okura güzel ve çirkin hatlarla ilgili bu fikirleri sunmaktadır:

"Bir hattın güzel veya çirkin oluşunun bir okurun üzerinde büyük bir etkisi

vardır. Güzel hat meçhul manalar ve adi sözler ihtiva etse bile okuru onu okumaya iter. Kötü hat ise ne kadar beyan, belağat ve hikmetler içerse bile okuru kendisinden uzaklaştırır ve onu bu faydadan mahrum bırakır. Hikmet sahipleri bir hattın zahirine değil, batınuna bakmaya gayret eder ve oradan fayda sağlar. Ancak genellikle halk zahiri üstün tutar. Bunun içindir ki, bazen büyük yazarlar ve iş adamları divanlara kötü hattı olan kişileri çekerdiler ki, onların parlak siyahlıkta olmayan mürekkeple yazdıkları yazılar halkın dikkatini çekmesin ve onlar da bazı yazılarında eleştirilerden kurtulsunlar (es-Sûlî, h.1341:42) ”.

Kitapta daha sonra yazı için uygun kalemin seçilmesine ve onun ucunun açılmasına temas edilmiştir:

“Ahmed b. İsmail b. el-Husayb diyor ki, Müslüm b. Velid el-Ensâri kalem açmanın özelliklerinden konuşurken şöyle demiştir: Kaleminin ucunu azıcık keskinleştir ki, mürekkep onunla daha güzel şekil alsın. Kalem ucunu açmak mürekkebi orda tutmaya, daha zarif şekilde yazmaya ve böylece akılları ve kalpleri kendine çevirmeye sebep olacaktır.”

İkinci bölümde yazı için kâğıt, kalem ve mürekkebin önemine dokunmuş; onların çeşit ve keyfiyeti üzerinde durmuştur. Kâğıt ile ilgili Ebu Bekir es-Sûlî şunları söylüyor: “Araplar üzerine yazdıkları şeyi القراطيس “el-karâtîs” adlandırıyor. Çoğulu القراطيس “el-karâtîs” şeklindedir. Aynı zamanda bu eşyayı adlandırmak için مهراق/مهراقاً Mehrak (çoğul şekli Mehârik) , صحائف / صحف / صحيفة Sahîfetun (çoğul şekli Sahâif ve Suhuf) سفرا / سفرا Sefran (çoğulu Esfêran) kelimelerini kullanmışlar (es-Sûlî, h.1341:105)”. Bu sayılan kelimelerden mehrak kelimesi istisna olup diğerleri Kur’ân-ı Kerim’de zikrolunmuştur. Kur’ân bu hatırlatılmış isimleri şöyle zikrediyor:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer (Kur’ân 62/5)”. Daha sonra قرطاس في كتاباً في “Biz şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik (6/7)” ve إن هذا لفي الصحف الأولى “Bunlar önceki sayfalarda vardır (Kur’ân 87/18)” ayetlerine dikkat ettiğimizde bu kelimelerin bazen kâğıt, bazen sayfa, bazen ise kitap anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Mürekkebin kalitesinden bahsederken bu maddenin “parlak bir siyahlıkta çok yumuşak ve yağlı olması maksada uygundur” ifadesini kullanmıştır (es-Sûlî, h.1341: 120).

Daha sonra Sûlî, bu bölümde imla ve inşâ konuları üzerinde durmuş; yazıda hatalar, yazı başlığı-ünvân, satırlar, yazıya başlama ve sonlandırma usûlü, çeviri ve diğer konulara değinmiştir. İkinci bölümün sonunu Hilafet

devrinde İslâm devletlerinde resmî işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis, resmî yazıların yazıldığı yer ve buna bağlı devlet daireleri olan Divan dairesine ve bu kelimenin kökenine ayırmıştır. O, bu kelimenin kökeninin Farsça'dan geldiğini sonradan Arapçaya geçtiğini yazmış, böylece fikirlerini tutarlı bir şekilde ispatlamaya çalışmıştır.

Ebu'l-Ayne'nin (öl.283/896) ünlü dilci Asmâi'den (öl.216/831) şöyle rivayette bulunduğunu belirtmiştir: *“Bir gün Ebû Amr'ın yanında idik. Halef el-Ahmer de bizimle birlikte idi. Bir adam Ebu Amr'a şöyle dedi: Siz divan kelimesinin ديوان deyvân, yani del harfinin fetha harekesi ile okunduğunu duyduunuz mu? Ebû Amr cevap verdi ki: “Eğer bu okunuş caiz olursa, o zaman bu kelimenin çoğul şekli دياوين deyâvîn şeklinde olmalıdır.”* Halef el-Ahmer de (öl.180/796) bu okunuşu garip bularak razı kalmaz. Bu ilmi tartışmaya fikir bildiren Ebû Bekir es-Sûlî bunun üzerine kendi görüşünü şu şekilde açıklıyor:

قال محمد بن يحيى الصولي: والمعنى في أنه لو كان الواحد ديوان، لجمعوا دياوين، إن الياء تكون صحيحة أصلية، مثل ريجان ورياحين، فإذا قالوا: ديوان كان الياء زائدة، فإذا جمعوا *“Eğer bu kelimenin tekili “deyvan” olursa çoğulu “deyâvîn” şeklinde gelecektir. Bu durumda kelimedeki ي “ya” harfi reyhan kelimesinin çoğulu “rayahîn” de olduğu gibi asıl harflerden olacaktır. Kelime eğer divan şeklinde gelirse burada ي “ya” harfi zait, fazlalık olacaktır. Bu durumda kelimenin çoğulu د “del” harfinin fethalı okunması şartı ile “devâvîn” şeklinde olacaktır ki, bu daha doğrudur.* (Sûlî, h.1341:188)” Bu görüşe bakıldığında onun Arapça'ya ne kadar vakıf olduğu bariz şekilde görünmektedir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü ilginç konuları ihtiva etmektedir. Bu bölümün bir kısmını deve, koyun, inek ve at gibi hayvanların yaşlarına göre, erkek ve dişi cinsine göre taşıdıkları adlara ayırmış ve Arapça'nın ne kadar zengin bir dil olduğunu gözler önüne sermiştir: *“Deve yavruladığı zaman yavrunun cinsi henüz bilinmeden taşıdığı ad سليل (selîl) veya حوار (huvâr); deve yavrusu erkekse ismi سقب (sakb) dişi ise حابل (hâbil); süten kesilince aldığı isim فصيل (fasîl); bir yılı tamam olup ikinci senesine geçtiği zaman ابن مخاض (ibn mahâd); deve üç yaşına girdiğinde ابن لبون (ibn lebûn), dişi ise ابنة لبون (ibnetu lebûn); dört yaşına gelince erkek deveye حق (hikk), dişisine ise حقة (hikka); beş yaşında erkek deve جذع (ceza'a) dişi deve ise جذعة (ceza'atu); altı yaşına ulaştığında ثني (senî) dişi cins ise ثنية (seniyye) adlarıyla adlanmaktadır. Daha çok edebî dilde erkek cinsi جمل (cemel) dişi cinsi ise ناقه (nâka) diye ezberlediğimiz isimler ise develerin ancak dokuz yaşlarına vardıklarında aldıkları isimlerdendir. Bundan sonra da yaşlı develerin birçok isimleri vardır”* (es-Sûlî, h.1341:205).” Devamında koyun,

inek ve at adlarını yaşlarına göre sıralaması ve bu zaman kendi görüşlerini sergilemesi bu büyük edibin Arap dilinin yanı sıra onların kültür ve hayat tarzlarını da tüm inceliklerine kadar bilmesinin diğer bir kanıtıdır. Bu bölümde Sûli eserinin birkaç sayfasını insan bedenine, özellikle ağız boşluğuna ayırmış, insan dişlerinin yerleşim yerlerine göre adlarını, görevlerini, kaç yıl kullanılabileceğini bir-bir anlatmaya çalışmış, bu zaman dil, damak, çene gibi organlara da temas etmiştir. (es-Sûli, h.1341:226) Yazar bununla belirli bir tıbbi bilgiye de sahip olduğunu ispatlamıştır. Daha sonra الأطعمة “Yemekler” başlıklı küçük bir bölümle karşılaşmaktayız. Burada Sûli yemek kültürüne değinmiş, Arapların çocuk dünyaya geldiği zaman verilen yemeyi الخرس (el-hars) ; doğum yapan kadına verilen yemeyi الخرسة (el-harsa) ; yolculuktan dönen kişiye verilen yemeyi النقيعة (en-naqia) ; genel ziyafet ve düğün yemeklerini الوليمة (el-valime) ; yeni bir ev yapıldıktan sonra sunulan yemeyi الوكيرة (el-vakîra) isimleri ile adlandırdıklarını zikretmiştir. (es-Sûli, h.1341: 226) Üçüncü bölümde, sayfa 238 de yer alan ذكر الحساب “Zikru'l Hisâb” başlığı altında ise matematik konularına, sade ve düzeltme sayılara, onların kullanım şekillerine değinilmiştir.

Genel olarak kitabın son bölümü ilk iki bölümden daha farklı konuları ihtiva etmektedir. Örnek olarak burada Mısır ve Sudan memleketlerine ayrılan birkaç sayfayı, bu bölgelerin fethinden sonra halkın verdiği vergiler, para meblağları gibi tarihî konuları verebiliriz. Bu ise yukarıda belirtildiği üzere kâtiplik ve inşâ sanatı ile ilgili yazılan eserlerin birçoğunun aynı zamanda devlet ve siyaset konularını da içermesindedir. Kitabın üçüncü bölümün sonlarını esas konu ile bağlamış ا elif, ء hemze, و vav ve ي ye harflerinin her birine ayrıca yer ayırarak bölümü dil ağırlıklı konularla devam ettirmiştir. Özellikle hemze ve yazım kuralları ile ilgili verdiği bilgiler dikkate şayandır. Vav و harfi ile ilgili verdiği bilgiler de dikkat çekicidir. Bu harfi açıklarken Arapça'da üç yerde okunmadan zait olarak geldiğinden bahsederek aşağıdaki örnekleri vermektedir:

"İlk önce Amr isminde bu "vav"ı görmekteyiz. Amr عمرو şeklinde yazılarak Ömer isminin yazılışından عمر sondaki vav harfi vasıtası ile farklılık gösteriyor. İkincisi bir işaret zamiri olan أولئك (onlar) kelimesinde okunmadan fazla bir harf gibi karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada da bir maksat vardır. Burada zamiri اليك kelimesinden farklı kılmak amacı olabilir. Sonuncu ise يا أُوخي ifadesidir. Türkçeye çevirisi "ey küçük kardeşim" olan bu nidada "vav" harfi yazıldığı halde okunmamaktadır. Burada da bu harf ismi küçülterek onu tasğir yaparak aziz tutma, sevgi ifade etme maksadı için vardır (es-Sûlî, h.1341: 251)".

Ebu Bekir es-Sûlî, kitabında ayrıca maksur ve memdud isimler,

idğam, ı nun harfi, onun çeşitleri ve yazım kuralları ile ilgili konulara yer vermiştir. Bu son bölümlerde Sûlî'nin bir dilci âlim gibi de parladığını görmekteyiz. İdğam için açtığı başlıkta idğamın klasik tarifini vererek iki aynı cinsli harfin birisi harekeli, diğeri sükunlu olduğu zaman birleşerek bir harf gibi şeddeli şekilde yazıldığını söylemiş, bu zaman fikirlerine مَدَّ و عَضَّ fiillerini örnek olarak göstermiştir. Kitabın sonunda eserin el yazmasının hicri 1107 yılının sonunda İbn el-Vekil el-Mulevvi adı ile meşhur olan Yusuf b. Muhammet tarafından işlenip tamamlandığı görülmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1. Sultekin oğlu Ebû Bekr İslam medeniyetinin parlak devri olan onuncu asırda, bu medeniyeti temsil eden büyük Türk düşünürlerden biridir. Edip kaynaklarda Sûlî veya güzel satranç oynadığı için "Şatranç" nisbeleri ile ünlüdür. Onun büyük dilci ve edebiyatçı kişiliğinin yanı sıra hem de şiir divanı derleyen bir kişi olduğu, bunun neticesinde onlarla şairin divanını düzenlediği ve dolayısıyla Arap Edebiyatı'nda birçok şiiri tarihin zor zamanlarında zayıf olmaktan koruduğu, divanları sadece düzenlemekle kalmadığı, şairlerin şiirlerini incelediği, bazen edebî eleştirilerde bulunduğu da görülmüştür.

2. Yazarın en ünlü eserlerinden olan "Edebu'l-Kuttâb", kâtiplerin ve kalem sahiplerinin filoloji alanında araştırma yapanların adeta bir başucu kitabı olması gerektiği elde edilen sonuçlardandır. Eser giriş ve üç kısımdan oluşmaktadır. Sûlî bu eserde çok orijinal bilgiler vermiş; yazı sanatının inceliklerini uzun zaman çalıştığı kâtiplik tecrübesine dayanarak ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

3. Eserde yazının fazileti, ilk defa olarak yazıyı kimin yazdığı, Ebcad alfabesi, bismillah ifadesinin kökeni, "emmâ bad" ifadesinin manası açıklığa kavuşturulmuş; kâğıt, kalem, mürekkep ve diğer yazı malzemelerinin önemi, imla-inşâ konuları, Arap kültürü ve hayatında çok önemli olan birçok hayvan adları ve bu adların müradifleri üzerine çok yeni leksik bilgiler, idğam, izhâr, hemzenin yazımı gibi birçok konular ve diğer meseleler orijinal şekilde işlenmiştir.

4. Eserde Sûlî'nin ansiklopedik bilgiye sahip olduğu sezilmektedir. Eserin akışında bazen tıp, tarih, siyaset, matematik, coğrafya, biyoloji, zooloji gibi ilimlerle alakalı konulara teması bu fikrimizi ispatlayıcı mahiyettedir.

5. Konuları işlerken ilmi fikirlerini rivayet zincirine dayanarak esaslı bir şekilde açıklamış, Arap şiirinden ve İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve hadisten yararlanmış.

Arap filolojisi alanında kaleme alınmış en değerli eserlerden olan Ebu Bekir es-Suli'nin "*Edebu'l-Kuttâb*" eseri başta Arap dili, Arap edebiyatı, kültürü ve belağati olmak üzere özellikle devrin yazı sanatı ve günümüzde istifade olunan eşyaların en ince ayrıntılarına kadar birçok meseleyi ihtiva eden çok kıymetli bir eserdir. Bu kitap, bu gün bile kendi değerini, kıymetini korumakta, Arap dili, edebiyatı, genel olarak İslam medeniyeti ile ilgilenenler için eşsiz bir kaynak olma özelliğini muhafaza etmektedir.

5. SUMMARY

In the tenth century, the heyday of Islamic civilization, three great Turks represented Islamic science and philosophy. These great figures are Fârâbî, son of Uzluk in philosophy and music, Ebu Mansur el-Mâturûdi in theology, and Ebu Bekir Muhammed bin Yahya, son of Sultekin in literature. Although Abu Bakr, who was born in Baghdad (869-871) and died in Basra in 947, is known as "Baghdadi" in some sources, he is also called "Shatranchi" because he is a master chess player, and "Sûlî" because of his loyalty to the Turkish Sul Tegin family is famous. The famous historian İbn Nedim gave the author's full name as Muhammad bin Yahya bin Abbas es-Sûlî, accepted him as one of the most powerful clerks and scholars of the time, played a role in the education of the sons of the caliph, Radi and Muktafi, lived in 330, passed away in the city of Basra. He wrote that he collected the poems of many poets and especially the poems of the sons of the caliph under a divan. We see that Ebu Bekir, son of Sultekin, was one of the great Turkish thinkers who represented this civilization in the tenth century, the bright period of Islamic civilization. We see that in addition to being a great linguist and man of letters, he was also a person who compiles poetry divans, as a result of this, he arranged the poet's divan with them, thus protecting many poems in Arabic literature from being lost in difficult times of history. It is a sad fact that Suli wrote many works and even penned on religious subjects, unfortunately these works have not survived to the present day. As for "Edebul-Kuttab", which is one of the most famous works of the author, it is one of the results obtained that it should be a desktop book for the scribes and pen holders who do research in the field of philology. In this study, it means that Suli gave very original information and explained the intricacies of the art of writing in detail, based on his experience as a clerk for a long time. In the work, the virtue of writing, who wrote it for the first time, the Abjad alphabet, the origin of the bismillah expression, the meaning of the expression suck-baudu are clarified, the importance of paper, pen, ink, spelling-construction issues, many animal names that are very important in

Arab culture and life. and very new lexical information on the followers of these names, many subjects such as idgham, izhar, spelling of hemzenin and other issues were handled in a very original way. In the work, it is felt that Sûli has encyclopedic knowledge. The flow of the work sometimes touches on subjects related to sciences such as medicine, history, politics, mathematics, geography, biology and zoology, proving this idea. He benefited from the Quran and hadith while dealing with the subjects. The results and scientific findings obtained from these subjects were presented to the Turkish reader for the first time. This work of Abu Bakir Suli consists of three main parts. In the first part, the author touched upon the virtue of writing, the Abced alphabet, the first writers in Arabic, the origin of the expression bismillah, the arts of calligraphy and many other subjects. In the second part, Suli touched on the importance of paper, pen and ink for writing, and emphasized their types and qualities. As for the last part of the book, it contains many interesting topics as the third part. Abu Bakir es-Suli divided a part of this section into the names of animals such as camels, sheep, cows and horses according to their age, male and female gender, and revealed how rich a language Arabic. This valuable work, written in the field of Arabic Philology, preserves its originality even today.

6. KAYNAKLAR

- Ahmet, C. (1984). *Ebu Bekir Suli*. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Ayyıldız, E. (2023). 'Uleyye bint el-Mehdî'nin Hayatı ve Aşk Şiirleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30, 108-133.
- Çınar, M.(2017). Abdülhamid el-Kâtib'in hayatı edebi kişiliği ve yazarlara hitaben yazmış olduğu risalenin sentezli çevirisi. Sevastopol Devlet Üniversitesi, *Язык и личность в поликультурном пространстве. Издание включено в ринц Севастополь* , 31-47
- Demirayak, K. (2016). *Arap-İslam edebiyatı literatür bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmet b. Ali el-Hatîb(2002). *Tarihu Bağdat.*, thk. Beşşar İvad Marûf, 16 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami.
- el-Cevzi, Ebu'l-Ferec (1992). *el-Muntazam fi târihi umem ve'l-mulûk*. thk. Muhammet Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, 19 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamevî (1993). Şehabettin Ebu Abdullah Yakut, *Mucemu'l-udeba*, thk. İhsan Abbas, 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami.
- Kartal, A. (2021). Hadis ilminde Elkâb Edebiyatı'nın doğuşu ve gelişimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 8/2, 250-272.
- el-Kurtûbi, Muhammet b. Ahmet. (1964). *el-Câmi li ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmet el-Berdûni, İbrâhim Atfays, 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye.
- es-Safedî, Salahattin Halil b. Eybek b. Abdullah (2000). *el-Vâfi bi'l-vafeyat*, thk.

- Ahmet el-Arnaut ve Turki Mustafa, 29 Cilt, Beyrut: Dâru İhyau't-Turâs.
- es-Sûlî, Ebû Bekir.(1937) *Ahbâru Ebi Temmam*. thk. Halil Muhammed Asakir, Muhammed Abduh İzam, Kahire: Metabatu Lecne.
- es-Sûlî, Ebû Bekir (2002). *Cüz min ahâdis Ebi Bekir es-Sûlî*. thk. Mahmud Abdu's-Semi, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Sûlî, Ebû Bekir. (h.1341) *Edebu'l-kuttâb*, thk. Muhammed Behcet el-Eseri, Bağdat: Mektebetu'l-Arabiyye.
- es-Sûlî, Ebû Bekir (1936). *Aşâru evladu hulafa'i ve ahbâruhum*. Matbatu's-Savi.
- İbn Âşur, Muhammed Tâhir (h.1433). *Usûlu'l-inşa ve'l-hitabe*. thk. Yâsir b. Hâmid el-Matîri, Riyad: Mektebetu Dâru'l-Menhec.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsettin (1900). *Vafeyâtü'l-â'yan ve enbâü ebnâi-z-zamân*. thk: İhsan Abbas, 7 Cilt, Beyrut: Dâru's-Sadır.
- İbn Kuteybe, Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim ed-Dineveri, (tarihsiz). *Edebu'l- Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli, Kahire: Muessestu'r-Risale.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâkub İshak b. Muhammed (1997). *Fihrist*, Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Mâriife.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâkub İshâk b. Muhammed (tarihsiz). *Fihrist*, Kahire: Metba'tu'l-İstikâme.
- İbn Sâ'i, Tacettin (2009). *ed-Durru's-semîn fi esmâi'l-musanna'fîn*, thk. Ahmet Şevki, Muhammed Sait Hanşi, Tunus, Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- İpek, M. Selim (2014). *Klasik dönem Arap edebiyatında nesir*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kur'an Yolu. Erişim 12 Aralık 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mahmudov, M. (2001). *Klasik Arap edebiyatı*, Bakü: İlim.
- Memmedov, A. (2014) *Arap dili*, Bakü: Zerdabi.
- Nicholson, Raynold (1923). *Literary history of the Arabs*, London: T. Fisher Unwin Ltd.
- Özaydın, A. (2009). *Ebu Beki es-Sûlî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 37/492 İstanbul: TDV Yayınları.
- Savran, A. (1981). *Abbasiler devri edebiyatında Suliler ve Ebu Bekir es-Sûlî*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation Erzurum.
- Şevkânî, Muhammed b. Abdullah.(h.1414). *Fethu'l-kadir*, Dimaşk/Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyip, Dâru İbn Kesir.
- Tüccar, Z.(1994), *Edebu'l-kâtib*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 10/410-411. İstanbul: TDV Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.